

OTOČNE ZAJEDNICE I NJIHOVA BUDUĆNOST – OD ZNANOSTI DO ODRŽIVOSTI

Jana Vukić

Jana Vukić

Odsjek za sociologiju

Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet

Ulica Ivana Lučića 3, Zagreb

jana.vukic@m.ffzg.unizg.hr

<https://www.doi.org/10.17234/9789533791968.09>

Uvod

Otočnost ili inzularnost definirane su relativnom izolacijom od ostatka prostora (okruženost morem) i određenim specifičnim karakteristikama koje proizlaze iz te relativne izolacije (primjerice jezične specifičnosti i drugo). Prema Zakonu o otocima Republike Hrvatske otoci su „prirodno nastali dio kopna okružen morem, površine veće od 1 km²“ (Članak 5.), to su „područja s razvojnim posebnostima“ (Članak 4.), a održivi razvoj otoka je „dugoročni proces unapređenja otočnog gospodarstva i otočne zajednice koji se ostvaruje prepoznavanjem, poticanjem i upravljanjem otočnim razvojnim potencijalom i korištenjem raspoloživih resursa uz najmanje moguće ugrožavanje prirodnih sustava (Članak 5., stavak 9). Navedeni zakon otočnost definira kao „skup geografskih, društvenih, povijesnih, gospodarskih i ekoloških posebnosti proizašlih iz potpune okruženosti morem“ (Članak 5., stavak 14).

Međutim, smatramo važnim navesti da je pojednostavljivanje i izjednačavanje činjenice „okruženosti morem“ s „izolacijom“ zapravo suvremeni paradoks na koji ukazuje čak i letimično vraćanje u prošlost kada je more bilo „most“ između kultura i civilizacija ili njihovih dijelova. Dakle, okruženost morem ne mora biti izolacijski ili negativan aspekt koji se odražava na lokalnu zajednicu. Tako Ivan Lajić (1992) ističe kako je „ta minimalna morska ‘barijera’ stvorila otočne mikrokozmose i specifične ekosisteme“, odnosno osim prirodnih različitosti stvaraju se i „karakteristični socio-psihološki tipovi otočana

i njihovih zajednica“ (Lajić, 1992:8). Navedene specifičnosti koje proizlaze iz ograničenosti resursa, ekonomskih i prostornih specifičnosti utječu na društvene značajke otočnih zajednica te na njegovanje održivosti kao autentičnog životnog pristupa vidljivog u svakodnevnim aktivnostima stanovništva. Prema Lajiću (1992:254) na dalmatinskim otocima rijetko je postojalo monofunkcionalno naselje (čak i kad je bilo etiketirano izvana kao npr. „pomorsko“, „ribarsko“ i drugo) jer su se kućanstva bavila i poljoprivredom, što se prema Lajiću odnosi i na stanovnike turističkih naselja.

Međutim, analizirajući otoke Kvarnera Lajić (2006) ističe kako je vidljivo „stagniranje pa i nazadovanje poljoprivredne proizvodnje“ od 1970-ih godina i to zbog starenja stanovništva, litoralizacije i drugih procesa. Primjerice otok Rab je prema popisu iz 1880. godine bio izrazito agrarni prostor i imao je samo jedan grad (Rab), dok su ostalo bila „sela i ostale manje aglomeracijske naseljske čestice“ (Lajić, 2006:159) te je zbog toga imao najviši prosječni broj članova po kućanstvu (6,3) što je bilo dvostruko više od primjerice Lošinja. Danas kao posljedicu navedenih procesa možemo vidjeti izrazitu prostornu transformaciju poljoprivrednog prostora i devastaciju povijesnog pejzaža (Vukić, Kranjec, 2022) te njegovo masovno pretvaranje u turističke prostore bez adekvatnih konzervatorskih i urbanističkih planova (Vukić, Klempić Bogadi, 2023).

Okretanje prema monofunkcionalnosti i turističkim sadržajima kao dominantnim elementima ponude i izvoru prihoda karakteristično je i za urbane povijesne jezgre koje su kontinuirano bile izložene „periferijskom pulsu“ (Rogić, 1992, Klempić Bogadi, Vukić i Čaldarović, 2018) još od 1970-ih godina, a danas su pod teretom intenzivne turistifikacije baš kao i otoci. To dovodi do brojnih problema od kojih je jedan kontinuirana „simbolička banalizacija“ kako ju naziva Ivan Rogić govoreći o Dubrovniku, Hvaru, Trogiru, Zagrebu ili Rovinju gdje „(se) najveći broj elemenata pomoću kojih stanovnici oblikuju mentalnu sliku o gradskom identitetu preuzimlje (se) iz stare jezgre“ pri čemu se „cijela stara jezgra koristi kao jedinstveni element pomoću kojega se simbolički definira gradski identitet.“ (Rogić, 1992:35).

Vrijeme pandemije bolesti COVID-19 na trenutak je otvorilo prozor mogućnosti za redefiniranje odnosa prema turizmu i prostoru¹ te stvaranje temelja istinski lokalno održivog razvoja otoka, povijesnih jezgri i svih ostalih prekomjerno turistificiranih i komodificiranih prostora u Hrvatskoj. No, iz da-

¹ Na navedenu temu održan je znanstveni kolokvij 2020. godine u organizaciji Znanstvenog vijeća za turizam i prostor na temelju kojega je objavljen zbornik radova koji su uredili akademik Nikola Bašić i dr. sc. Saša Poljanec Borić: Bašić, Nikola; Poljanec Borić, Saša (ur.). (2022). *Turistički timeout – trenutak za novi pogled na turizam i prostor*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), 2022.

našnje perspektive možemo utvrditi da se nisu promijenile ni društvene vrijednosti niti prostorne strukture (Vukić, 2022), a nije stvorena niti lokalna mreža znanja i participativnih alata po mjeri lokalnih zajednica. Nakon određenog zatišja svjedočili smo samo intenzifikaciji prethodno detektiranih negativnih procesa (monofunkcionalnost i devastacija prostora, intenzivna degradacija prirodnog i povijesnog pejzaža i dr.) i povratku „eratičkog vremena“ tipičnog za izrazito sezonalni turizam u Hrvatskoj. „Eratičko vrijeme je vrijeme nepravilnih pulsacija između pojavljivanja i nestajanja ritmova. To je vrijeme nesigurnosti. Sadašnjost kao da prevladuje nad prošlošću i budućnošću.“ (Čaldarović, 2009: 222). Dominacija takvog tipa vremena samo ilustrira neodrživi način razvoja našeg turizma, a time i prostora otoka i povijesnih jezgri koje se koriste dominantno kao resurs, bez obzira na stvarni nosivi kapacitet prostora i lokalnih zajednica.

Polazišta i svrha rada

Osnovna polazišta rada definirana su kontekstom suvremenih intenzivnih ekoloških, prostornih i društvenih transformacija koje su na specifičan način vidljive u otočnim prostorima, starim urbanim jezgrama i među njihovim stanovnicima, odnosno lokalnim zajednicama. Svrha rada je analiza potencijala i načina primjene rezultata znanstvenih istraživanja (primarno društveno-humanističkih u ovome radu) u lokalnoj zajednici radi očuvanja baštine i autentičnosti, kao i povijesnog, kulturnog i prirodnog krajolika te kvalitete života, na temelju komparacije rezultata prethodno provedenih istraživanja. Pritom je osnovni stav ili teza rada da održivost nije samo „tema od znanstvenog interesa“ nego vitalna i egzistencijalna tema za opstojnost hrvatskih otočnih i drugih ugroženih zajednica te joj treba pristupiti na način da se znanost stavi u izravnu funkciju stvaranja uvjeta održivosti lokalnih zajednica i jačanja njihovog potencijala za upravljanje vlastitim resursima te jačanje otpornosti. Znanost jednostavno treba pomoći ispravljanju nejednakosti u moći.

Osim toga, suradnju među znanstvenim disciplinama (interdisciplinarnost i transdisciplinarnost), odnosno otvaranje znanosti prema ostalim znanostima i prema široj javnosti (izvan akademske) treba prenositi kroz edukaciju na mlade generacije stručnjaka i znanstvenika. Etičnost u pristupu istraživanju i uvažavanje lokalnih specifičnosti također su važni normativni elementi odgovornog znanstvenog pristupa.

Temeljno istraživačko pitanje je kakvi su stavovi stručnjaka i lokalnog stanovništva o kulturnoj baštini i njezinoj zaštiti te njezinoj važnosti za identitet lokalne zajednice na primjeru Raba i Dubrovnika? Drugo pitanje odnosi se na

ulogu i mogućnosti doprinosa znanosti jačanju održivog razvoja lokalnih zajednica korištenjem kulturne baštine kao vrijednog identitetskog i razvojnog resursa, na primjeru Raba i Dubrovnika. Izabrani primjeri su dvije prostorne cjeline: otok Rab i grad Rab kao jedna cjelina te grad Dubrovnik kao druga. Kriteriji odabira bili su:

1. veći urbani prostor s povijesnom jezgrom pod zaštitom UNESCO-a (Dubrovnik) i otočni urbani prostor s povijesnom jezgrom koja nije pod zaštitom (Rab) te okolni prostor (prirodni, kulturni i povijesni krajolik);
2. bogata i raznolika kulturno-povijesna i arheološka baština (materijalna i nematerijalna).

Kontekstualizacijom urbanih središta jadranske regije i njihovom komparativnom analizom te stvaranjem temelja za participativnu bazu podataka o kulturno-povijesnoj baštini (materijalnoj i nematerijalnoj) ostvaruje se osnova za bolje poznavanje, edukaciju i osnaživanje te uključivanje lokalne zajednice u očuvanje i održivo upravljanje kulturnom baštinom i povijesnim krajolikom. Fokus interesa i komparacija odnosi se također na sličnosti uočene tijekom istraživanja između određenih identitetskih i drugih značajki otočnog prostora i lokalne zajednice (Vukić, Kranjec, 2022 i Klempić Bogadi, Vukić, 2023) s lokalnom zajednicom stanovnika povijesne jezgre Dubrovnika (Klempić Bogadi i sur., 2018).

Metodologija

Provedena je komparacija određenih rezultata više istraživanja na području Raba i Dubrovnika provedenih u periodu od 2016.-2018. (istraživanje zaštićene povijesne jezgre Dubrovnika) i od 2019. do 2022./23. godine (šira istraživanja obje prostorne cjeline: Rab i Dubrovnik). Istraživanja su provedena kombinacijom kvantitativnih i kvalitativnih metoda, a istraživani su stavovi stanovnika o povijesnoj i kulturnoj baštini otoka Raba (online anketa, N=121) s fokusom na vrednovanje, zaštitu i upravljanje baštinom od strane relevantnih društvenih aktera u lokalnom kontekstu te zadovoljstvo kvalitetom života. Osim toga, na obje odabrane lokacije provedeno je istraživanje stavova stručnjaka (povijest, povijest umjetnosti, arheologija, urbanizam i dr.) i relevantnih aktera (turizam, edukacija i dr.) o prethodno navedenim temama (lokalna baština i kvaliteta života), osnovnim značajkama prostornih transformacija, utjecaja turizma na kulturnu baštinu i krajolik te održivi razvoj lokalnih zajednica.

Dakle, u radu se koriste podaci iz različitih istraživanja provedenih na otoku Rabu (2021.-2023.) i na prostoru Dubrovnika (2019.-2023.) u okviru nekoliko

znanstvenih projekata². Podaci su prikupljeni metodama intervjua, fokus grupe i ankete. Metodologija navedenih istraživanja prikazana je detaljno u studijama i znanstvenim radovima (Klempić Bogadi, Vukić, Čaldarović, 2018; Vukić, Kranjec, 2022; Klempić Bogadi, Vukić, 2023; Vukić, 2023) koji se koriste u ovom radu, pa se u nastavku prikazuju samo oni elementi metodologije čiji su rezultati relevantni za ovaj rad.

Istraživanja na Rabu provedena su u dva vala metodom ankete, na prigodnom uzorku (N=165, anketa iz 2021. godine; N=121, anketa iz 2023. godine) punoljetnih stanovnika otoka Raba (anketa je provedena online, putem Google obrasca, uz javnu objavu poziva na sudjelovanje) i metodom intervjua sa stručnjacima koji se bave istraživanjem povijesnih, arheoloških i povijesno-umjetničkih aspekata baštine i povijesnog pejzaža otoka Raba te s predstavnicima relevantnih lokalnih institucija (turističkih i edukacijskih). Provedeni su polustrukturirani intervjui sa 21 sudionikom/com (intervjui su provedeni 2021. godine).

Istraživanja u Dubrovniku provedena su u periodu od 2016.-2017. u povijesnoj jezgri Dubrovnika („Stari grad Dubrovnik“), a u 2019. godini i u proširenoj *buffer* zoni kako ju je redefiniralo Ministarstvo kulture i medija RH u skladu s traženjem UNESCO-a. Navedena istraživanja provedena su kombinacijom intervjua i anketnog istraživanja, a bila su usmjerena na kvalitetu života i zadovoljstvo stanovnika te odnos turizma i baštine. U 2023. godini provedeno je istraživanje u svrhu participacije u pripremi sveobuhvatnih izmjena i dopuna prostorno planske dokumentacije (GUP i PPU) Grada Dubrovnika. Navedeno istraživanje uključivalo je određene zajedničke elemente procjene kvalitete života i identitetske aspekte povezane s kulturnom baštinom, povijesnim i prirodnim pejzažom.

2023. godine provedene su 2 fokus grupe sa stručnjacima (N=12) i 2 fokus grupe s mjesnim odborima i gradskim kotarima Grada Dubrovnika (predstavnicima mjesne samouprave, N=26) i anketni upitnik za zainteresiranu javnost (prigodni uzorak), od metoda koje su relevantne za ovaj rad. U anketnom istraživanju sudjelovalo je 287 ispitanika (N=287), anketa je provedena online, pu-

² Sociološka istraživanja u Dubrovniku autorica rada provela je u okviru izrade Plana upravljanja svjetskim dobrom UNESCO-a „Starim gradom Dubrovnikom“ (2021.-2026.) i sociološke studije u svrhu izrade Sveobuhvatnih izmjena i dopuna Prostornog plana uređenja i Generalnog urbanističkog plana Grada Dubrovnika (2022./2023.). Istraživanja na Rabu provedena su u okviru projekta *Integrated Methodologies to Historical Landscapes Recording: Participatory Approaches* (HILAR, 2019), ERASMUS+ Key Action 2 Strategic Partnership Programme (voditelj prof. M. Jurković) i projekata financiranih iz sredstava Sveučilišnih potpora (UniZg) „Valorizacija baštine, kulturnog krajolika i prostornih transformacija Jadranske Hrvatske I i II“ (2021.-2023.) čija je voditeljica autorica rada.

tem Google obrasca, uz javnu objavu poziva na sudjelovanje u lipnju 2023. godine.

Metodološka ograničenja rada prvenstveno se očituju u djelomičnoj (ne)podudarnosti ciljeva i instrumenata istraživanja korištenih u ovoj komparativnoj analizi te u prigodnom uzorku sudionika anketnih istraživanja (zbog participativnog karaktera procesa to je bila namjera, ali je zatim napravljena detaljna analiza svakog uzorka te su rezultati uvijek interpretirani u skladu s njom). Dakle, rezultati komparacije su tek indikativni i predstavljaju polazišnu točku za detaljnije analize te provedbu metodološki koherentnog istraživanja na reprezentativnom uzorku hrvatskih otoka i povijesnih urbanih cjelina. No, s obzirom na mali korpus i opseg istraživanja navedenih tema, posebno iz sociološke perspektive, te svrhu primjene stečenih spoznaja u inoviranju načina oblikovanja znanstvenih istraživanja i njihove povezanosti s lokalnim (otočnim i drugim) kontekstima smatramo kako ograničenja istraživanja ne nadmašuju korist od rezultata i uvida stečenih tijekom provedbe svih istraživanja korištenih u komparativnoj analizi.

Rezultati istraživanja

U nastavku je prikaz dijela rezultata koji ilustriraju teme zadovoljstva stanovnika kvalitetom života, prirodnog i kulturnog krajolika te valorizacije i zaštite kulturne baštine, kao i njezine identitetske i simboličke aspekte koji su prepoznati od strane stanovnika te suradnju znanosti i lokalne zajednice. Prikaz rezultata komparativne analize ilustriran je nizom citata iz intervjuja pri čemu su sugovornici označeni ispod svakog citata na način da je navedeno područje njihove ekspertize i prostor na koji se intervju odnosi (Dubrovnik ili Rab) ili mjesto stanovanja (za Dubrovnik, 2019).

U citatu koji slijedi ilustrirana je osnovna razlika između urbane povijesne jezgre (Dubrovnik) pod zaštitom i one koja to nije (Rab) te širih razlika i problema u upravljanju kulturnom baštinom i krajolikom – od čega je posebno indikativna činjenica da usprkos izuzetno vrijednoj i bogatoj baštini Rab nema svoju muzej niti instituciju koja na licu mjesta vodi sustavnu brigu o lokalnoj baštini.

„Rab ima vrlo kompleksnu, slojevitou kulturnu baštinu koja je davno prepoznata i valorizirana u literaturi i izvorima. Piše se još od kraja Austro-ugarske do danas. Međutim, ima jedan osnovni problem, to govorim kao arheolog, da se sve na otoku radi, što se negdje publicira, objavljuje, zapravo to ljudi koji ovdje žive ne doživljavaju na nikakav način odnosno nemaju pojma. Znači prvi i osnovni problem je što taj otok nema neka-kvu ustanovu, instituciju koja bi se aktivno bavila sabiranjem, prikuplja-

njem, ne samo materijalnih predmeta i artefakata, elemenata pokretne kulturne baštine, nego i izvora, dokumenata i tako dalje. Morate znati da je rapski arhiv iznimno bogat. Da je on dijelom još i danas sačuvan crkveni arhiv, kamporski recimo ovdje u župi, nadžupi u Rabu koja je nekad bila katedralna crkva. A drugi dio je u glavnom arhivu, najveći dio je u Zadru i rasut još dalje, i tako dalje. To je jedan dio problema. Što se tiče egzaktnih materijalnih predmeta, znači spomenika raznih pokretnih, kamenih spomenika, arheoloških artefakata i tako dalje, kad zbrojite koje su sve institucije kopale, koji su sve ljudi radili na Rabu - vi zapravo to na Rabu ne možete vidjet. Znači, to je sve po nekakvim de-poima. I bit će prezentirano bog zna kad, zato, vrlo jednostavno, jer Rab nema muzej. I tu polazimo od svih problema.“

(stručnjak, arheologija, Rab)

U okviru istraživanja provedenog u svrhu izrade plana upravljanja na pitanje o zaštiti Starog grada Dubrovnika sudionici su odgovarali ukazivanjem na brojne probleme sa zaštitom, primjenom propisa i kontrolom provedbe građevinskih intervencija u zaštićenoj povijesnoj jezgri Dubrovnika te utjecajem turizma na kvalitetu života. Dakle, za razliku od Raba, Dubrovnik ima različite vrste institucija koje brinu o kulturnoj baštini i povijesnom krajoliku (o svjetskih poput UNESCO-a do različitih ministarstava RH, regionalnih i drugih institucija i udruga poput Društva prijatelja dubrovačke starine i drugih), ali usprkos tome postoji čitav niz problema u realizaciji zaštite kako baštine tako i same lokalne zajednice.

U nastavku su dva citata stanovnica Dubrovnika koji ukazuju na probleme odnosa strogih mjera zaštite i njihove stvarne provedbe. Tema je od velikog značaja jer je na temelju traženja UNESCO-a pokrenuta promjena obuhvata *buffer zone* i izrada plana upravljanja, pa su danas određeni aspekti poboljšani. Citati u nastavku se odnose na stanje zabilježeno 2019. godine, navodimo ih jer su važni i značajni za većinu povijesnih jezgri pod nekim oblikom zaštite, a još i više za one koje nisu pod zaštitom poput Raba.

“Mislim da se ne vidi zaštita. ... Zaštita je samo na papiru.... Ima milijun sadržaja tamo koji ne bi trebali biti. .. Sve prenatrpano za zaštićeni dio (kafići, restorani...). ...Mislim da s tom zaštitom više teroriziraju ljude koje žive unutra. To znam po (...). Nego što primjenjuju na kafiće i tako to. Njima se može sve dozvoliti, a ona je sad obnavljala kuću i imala je milijun propisa. (...)”

(stanovnica, starija dob, Dubrovnik)

“Nedovoljno se vodi računa o tim prenamjenama prostora unutar zidina, jer tu se događaju čudne stvari. Probijaju se vrata kroz nosive zidove

tako da tu dolazi u pitanje statika tih kuća koliko god to sve izgleda lijepo i krasno. Treba voditi računa o tome pogotovo ako znamo da smo mi na trusnome području, da mi stojimo na rupi koja može sutra propasti ne do bog, ali mislim da treba voditi računa o tome. Ne sviđaju mi se ni one jedinice, vanjske, od hlađenja jer sve stoje na ulici i ne možeš proći od smrada kroz ulicu i od njih. Prvo je grubo što se ispuhuje šporki zrak kroz to, a drugo grubo ih je vidjet. ... Trebao bi se naći neki sistem hlađenja koji je moderniji (adekvatniji) nego što sada ima. (...)"

(stanovnica, starija dob, Dubrovnik)

Intenzivne promjene vidljive su u doživljaju i načinu korištenja prostora od strane stanovnika urbane povijesne jezgre. Starije dobne skupine iskazivale su nezadovoljstvo stanjem u kojemu je stara gradska jezgra ispražnjena od značaja i sadržaja koji su njima (bili) relevantni.

"Prije je bilo prekrasno. Ne znam je li to elitni turizam baš bio u tom pravom smislu, ali bilo je predivno. ...Ja sam generacija 60tih i prošla sam ona lijepa doba Dubrovnika kad je bilo vrlo malo gostiju i kad su to bili uglavnom bogati gosti koje nismo ni osjetili. I mi smo živjeli na tom Stradunu i sa Stradunom i sa starim gradom i bilo nam je lijepo. I opušteno za razliku od sad."

(stanovnica, starija dob, Dubrovnik)

Na primjeru Raba, čija povijesna jezgra nije pod zaštitom i koja je u potpunosti zahvaćena procesom turistifikacije i pražnjenja od stalnih stanovnika, ističemo i jedan optimističniji pogled koji je fokusiran na turistički aspekt i kvalitetne projekte koji inkorporiraju arhološku baštinu u održivi oblik turističke ponude i edukaciju o njezinoj važnosti i važnosti očuvanja prirodnog i povijesnog krajolika. Sljedeći citati ilustriraju vezu između lokalne zajednice i očuvanja baštine te održivog razvoja i turizma. Neodvojiva povezanost svih lokalnih aktera u oblikovanju održivog upravljanja baštinom, kulturnim krajolikom i turizmom isticana je u čitavom nizu intervjua i fokus grupa provedenih sa stručnjacima (i na Rabu i u Dubrovniku).

„Pa kulturna baština, što se tiče samog gradskog centra je donekle dobro očuvana. Ima prostora za napredak jer ima nekih „crnih točaka“ na toj baštini, nekih dijelova kojima bi svakako trebalo posvetiti više pažnje. A kada govorimo o baštini koja se nalazi izvan same gradske jezgre ona zapravo vapi za očuvanjem, za konzerviranjem i za boljim označavanjem. A samim time bih rekla da pati turistički aspekt jer ipak nisu turisti toliko upoznati, a možda ni lokalno stanovništvo, s onime što zapravo Rab ima. Donekle se na tome i radi, može se reći. I Turistička zajednica

je bila među pokretačima projekta Rab Archeological Traces. Tako da mi jesmo prepoznali to kao mogućnost valorizacije, valorizacije baštine samom lokalnom stanovništvu, iako smo mi usmjereni na turizam, ali ipak je to prvenstveno bitno za lokalno stanovništvo. A onda naravno, kada lokalno stanovništvo živi s time, onda mogu prenijeti i turistima. To se kod nas najbolje očitava, kod nas turističkih zajednica. Ako nešto prihvati lokalno stanovništvo kao dobro, kao pozitivno, onda mi vidimo da će oni to i dalje prenijeti turistima i zapravo na tome vidimo benefite za jednu i drugu stranu.“

(stručnjakinja, turizam, Rab)

“Mislim da su stanovnici zainteresirani za materijalnu kulturnu baštinu i da im je stalo, ali naravno svatko ima svoju ulogu u cijeloj priči. Ono što je uloga i nas kao ustanove i onih aktera koji upravljaju baštinom jest raditi na edukaciji, da stanovnici znaju i prepoznaju ono što se nalazi oko njih. Važno je da ih se upozna s novim informacijama i saznanjima, s novim znanstvenim nalazima jer prvenstveno smo mi ti koji živimo na ovom otoku i koristimo baštinu u društvenom i gospodarskom smislu. Naravno, da dolazi i velik broj turista, ali to se prvenstveno nas tiče. Lokalna zajednica ima odgovornost prema prepoznavanju i očuvanju baštine, naravno uz sve ostale ustanove koje su za određene segmente baštine zadužene. Zajednički ispravno postavljen cilj svih dionika donosi rezultate. U smislu očuvanja nematerijalne baštine lokalno stanovništvo njeguje tradiciju, običaje, zanate i jezik i stvaraju događanja na tom tragu, ali se i rado odazivaju na manifestacije u našoj organizaciji o čemu najviše svjedoči Rabska fjera.”

(stručnjakinja, edukacija, Rab)

Održivi razvoj, iako apostrofiran u svim strategijama i zakonskim okvirima, zapravo se kontinuirano uvodi „odozgo“, kao izvanjski okvir djelovanja, a ne na temelju postojećih ili ranijih tradicionalnih načina ponašanja i svakodnevnog života na prostorima Raba i Dubrovnika, kao i na većini prostora Hrvatske. Nužnost vraćanja lokalnom znanju (možda i relativno zaboravljenom) pokazuje se kao vrijedan put.

“A slušajte, tu se sve temelji na onome što je, mislim, mi u zadnje vrijeme puno govorimo o održivom razvoju, a o tome se govori posljednjih desetljeća, ma da taj održivi razvoj uvijek bio ključan za opstanak ljudi na nekome području. Recimo, jedan moj profesor je uvijek volio govoriti o jednom otočiću, sad da vam ne ulazim u to, tamo u zadarskom arhipelagu gdje u ispravama razvijenog srednjeg vijeka, ispravama kasnog

srednjeg vijeka uvijek imate kad se javljaju nekakve povelje, darovnice uvijek isti broj ovaca na tom otoku. Dakle, tadašnji su ljudi perfektno znali da taj otok može imati održivo stočarstvo sa ne znam, dvije stotine ovaca, ako se ne varam. I to je, ovoga, jednostavno bismo u tom smislu trebali osluškiat prošlost, sve drugo je pretjerivanje (...)"

(stručnjak, konzervator, Rab)

Što se tiče identitetskih značajki, razvoja i zadovoljstva kvalitetom života u Dubrovniku sljedeći citati ilustriraju određenu „hibridizaciju“ (spoj autentičnog i turistificiranog identiteta) usprkos prepoznatoj važnosti kulturne baštine kao identitetskog markera i snažnog simbola na primjeru Dubrovnika, kao i postojanje razlika između starijih generacija i mladih stanovnika.

„Zidine, sloboda, neovisnost, turizam, apartmani, novac.“

(stanovnik, mlađa dob, Dubrovnik)

“Tu je nastao ono jaz između generacija, ovih mlađih i starijih, jedni bi da se ništa ne mijenja, drugi bi radili sve i svašta i tu je sad problem kako pronaći kompromis.”

(stanovnik, srednja dob, Dubrovnik)

“Meni se nekako čini da se fingiraju simboli grada i da se podilazi turizmu. I to je ono što mi nekako strašno smeta. Gradska straža postaje na određeni način simbol grada Dubrovnika, a to je *fake* simbol. Nema nikakve utemeljenosti u našoj povijesti. Dubrovnik nije imao nikakvu stražu. Imao je vrata koja su se noću zatvarala. To je moja bojazan vezana uz simbole. Ono što me još smeta je ta profanost i duhovne simbole tip Feste sv. Vlaha koja se pretvorila u paradu kiča... to je nešto na čemu bi trebalo raditi. Zadržati dignitet simbola grada, jer je atraktivnost Dubrovnika upravo radi te autentičnosti. (...)"

(stanovnica, srednja dob, Dubrovnik)

Ipak, na temelju rezultata ankete iz 2023. godine (Prilog 1.) možemo jasno zaključiti kako je materijalna baština i prirodne ljepote, kao i ukupni kulturni krajolik Dubrovnika ono što ispitanici ističu kao glavne asocijacije i elemente prostornog identiteta Grada Dubrovnika (Vukić, 2023), navedeno je u skladu s ranijim anketnim istraživanjima u Dubrovniku (Klempić Bogadi i sur., 2018:63-68) te nalazima ostalih istraživanja na Rabu.

Prilog 1. Tablica svih asocijacija s pripadajućim frekvencijama (otvoreno anketno pitanje: „Navedite 3 Vaše asocijacije na Dubrovnik“)

Tablica frekvencija asocijacija na Dubrovnik (f)			
More	61	Ljepota	23
Zidine	54	Turizam	21
Grad	54	Baština	21
Kultura	32	Stradun	19
Povijest	29	Lokrum	15
Dom	24	Sv. Vlaho	9

Izvor: autorica

Prije rasprave, a u svrhu sumiranja, na temelju komparacije rezultata istraživanja (Prilog 2) može se primijetiti podudarnost odgovora o kulturnoj baštini i krajoliku. Sudionici svih provedenih istraživanja isticali su važnost očuvanja i zaštite kulturne baštine, njezinu veliku vrijednost, a stanovnici Dubrovnika isticali su i veliku vezanost uz bogatu povijest i kulturnu baštinu (materijalnu i nematerijalnu) što je u skladu s ranijim istraživanjima povijesnih jezgri koja je vodio Ivan Rogić 1986. i 1987. u Dubrovniku i koju godinu kasnije u Splitu (Klemić Bogadi i sur., 2018).

Prilog 2. Tablica usporedbe identitetskih označitelja

	Dubrovnik anketa 2016./2017.	Dubrovnik fokus grupe i intervjui 2019.	Dubrovnik anketa 2023.	Rab anketa i intervjui 2021.	Rab anketa 2022./2023.
Najvažniji simbol	Cjelina povijesne jezgre Dubrovnika	Cjelina povijesne jezgre Dubrovnika	More i Zidine/ Grad	Povijesna jezgra Raba	Prirodne ljepote i materijalna kulturna baština
Vrsta kulturne baštine koja je najviše prepoznata	Materijalna kulturna baština - nepokretna	Materijalna kulturna baština - nepokretna	Materijalna kulturna baština - nepokretna	Materijalna kulturna baština - nepokretna	Materijalna kulturna baština - nepokretna
Zadovoljstvo stanovnika kvalitetom života	Relativno zadovoljstvo (stanovnici povijesne jezgre), ali lošije u komparaciji s drugim dijelovima Dubrovnika	Relativno zadovoljstvo uz jasno izražene probleme	Relativno zadovoljstvo uz jasno izražene probleme	Relativno visoko	Relativno visoko

Izvor: autorica

Rasprava

Rezultati istraživanja provedenih na Rabu i onih provedenih u Dubrovniku ukazuju na podudarnost visoke razine iskazane vezanosti stanovnika za materijalnu baštinu i velike važnosti nematerijalne kulturne baštine (Festa Sv. Vlaha, Rabska Fjera i sl.), koje su ujedno prepoznate kao osnovni identitetski elementi i simboli Raba i Dubrovnika. Navedeno je u skladu s ranijim istraživanjima (Rogić, 1992). Pritom je u nekim istraživanjima uočena određena razlika između starije dobne skupine i mlađih sudionika istraživanja u korist starijih koji iskazuju viši stupanj vezanosti uz baštinu (Klempić Bogadi, Vukić, 2023:166). Uočena je ukupno veća sklonost isticanju nepokretne materijalne baštine kao identitetskog označitelja i važne simboličke komponente (rezultat prisutan u svim provedenim istraživanjima na Rabu i u Dubrovniku).

S obzirom da su istraživanja provedena kombinacijom kvalitativnih i kvantitativnih metoda stečeni su detaljniji uvidi u određene simboličke aspekte i doživljaj kvalitete života stanovnika Dubrovnika i Raba. Primjerice to je važno kod interpretacije pitanja o zadovoljstvu kvalitetom života, koja je generalno procijenjena kao zadovoljavajuća, no u nastavku intervjua, fokus grupa ili tijekom analize otvorenih odgovora u anketnom upitniku, uočava se veliko specifično iskazano nezadovoljstvo brojnim aspektima svakodnevnog života. Kao i kod stavova o važnosti i valorizaciji kulturne baštine, povijesnog i prirodnog krajolika, postoji razlika u generalnom stavu da je baština relativno dobro zaštićena (pogotovo materijalna i u urbanim povijesnim jezgrama), no nakon tog generalnog stava pokazuju se čitavi nizovi problema sa (ne)zaštićenošću baštine i krajolika u svakodnevnom životu. Također su vidljivi procesi koji intenzivno i agresivno prodiru u svakodnevni život stanovnika povijesnih jezgri i otoka Raba, pri čemu ih neki doživljavaju kao „normalne“ i „prirodne“ dok drugi osjećaju ugroženost vlastitog „prava na grad“ i prava na prostor/vrijeme koje sezonalnost turizma pretvara u „eratički“ ritam s kojim se stariji stanovnici ne osjećaju više ugodno. Na temelju intervjua sa stručnjacima jasno je da mnogi od ovih problema mogu biti adresirani znanstvenim pristupom, primjerice valorizacija i prezentacija baštine, zatim edukacija o važnosti održivog upravljanja krajolikom i zaustavljanje (ili bar usporavanje) izrazito intenzivnog procesa devastacije povijesnog i prirodnog krajolika.

Isto tako, znanstvena zajednica može i mora početi obraćati pažnju na specifičnosti i potrebe lokalnih zajednica te steći obavezu i nužnost njihova uključivanja u procese istraživanja, ali i čuvanja kulturne baštine. Neovisno o postojanju ili nepostojanju lokalne institucionalne brige za baštinu. Kao što je jasno vidljivo iz rezultata svih istraživanja lokalno stanovništvo vezano je uz baštinu, ali jasno uočava brojne probleme u svakodnevnom (su)životu s baštinom. Znanost i participacija lokalnih zajednica te integrativni pristup edukaciji mladih

stručnjaka i znanstvenika u procesima održivog razvoja i upravljanja baštinom i krajolikom mogu dovesti do stvaranja lokalnih mreža znanja i aktera koji su ga spremni i sposobni primjenjivati u svakodnevicu te smanjiti jaz između starijih i mlađih generacija, povećati zadovoljstvo i kvalitetu života, a vjerojatno i generirati nova radna mjesta (za sve dobne skupine) kombiniranjem tradicijskih znanja i novih znanja i tehnologija u temelj održivosti.

Prije samog zaključka potrebno je još naglasiti da se primjenom koncepta otočnosti na povijesnu urbanu jezgru kao specifičan „urbani otok“ željelo pokazati kako se znanja stečena u istraživanjima otoka i njihovih značajki mogu primijeniti na određene aspekte života u povijesnim jezgrama te se mogu lakše uočiti potencijalni problemi, ali i da je znanja o urbanim povijesnim jezgrama moguće do određene mjere povezati sa značajkama otočnih zajednica zbog zajedničke značajke određene „prostorne izolacije“ i jače koncentracije specifičnih procesa u njihovom prostoru, od ostalih prostora u Hrvatskoj. Naravno, na tom tragu tek treba započeti fundamentalna istraživanja, ali ovu (iako kratku i fragmentarnu) komparaciju smatramo dovoljnim argumentom da je takav smjer istraživanja znanstveno opravdan i potencijalno plodonosan za obje vrste prostora i lokalnih zajednica.

Zaključak

Na temelju prikazanih rezultata istraživanja možemo zaključiti da postoji potreba izravnog povezivanja znanstvenog znanja o kulturnoj baštini i kvaliteti živote s lokalnim znanjem i potrebama. U tom smislu, znanstvena istraživanja na otočnim područjima i područjima (zaštićenih) povijesnih urbanih cjelina poput Dubrovnika potrebno je usmjeriti u najmanje jednom njihovu aspektu na primjenu znanja u lokalnom kontekstu (znanja vezana uz valorizaciju i zaštitu kulturne baštine te održivost i kvalitetu života).

Znanost koja na temelju lokalnih zajednica generira svoje spoznaje i diseminira ih samo uskoj znanstvenoj zajednici nije ona koja je društveno odgovorna, a takva znanost u današnjem kontekstu iznimnih društvenih, ekoloških i drugih izazova nema svoje opravdanje. Već dugo izrada planova, strategija i drugih alata za oblikovanje i koordiniranje različitih politika (usmjerenih na zaštitu kulturne baštine i krajolika te kvalitetu života) u Hrvatskoj nema potrebnu učinkovitost (često kasni s izradom akcijskih planova i njihovom provedbom, a priprema takvih dokumenata traje predugo). Znanost zajedničkom organizacijom znanja s lokalnom zajednicom, svojom kontinuiranom prisutnošću i prikupljanjem podataka, uvažavanjem prostornih i društvenih specifičnosti i potreba lokalne zajednice, može premostiti neke od problema koji se javljaju u pripremi i provedbi različitih aspekata strateških i razvojnih dokumenata.

Dva su osnovna elementa važna za promjenu situacije, a to je kao prvo osnaživanje lokalne zajednice i uključivanje mehanizama participacije lokalne zajednice i/li lokalnog znanja (i ranije generiranog) u pripremi, provedbi znanstvenih istraživanja i primjeni njihovih rezultata, uz istovremeno jačanje odgovornosti znanstvenika da više napora ulažu u aspekte primjenjivosti i društvene korisnosti vlastitih istraživanja. Neodvojivi dio tog aspekta je i edukacija mladih stručnjaka (kroz fakultetsko obrazovanje na svim njegovim razinama) u inter/transdisciplinarnom i participativnom integrativnom istraživanju kulturne baštine i krajolika otočnih i svih ostalih ugroženih i specifičnih (lokalnih) zajednica (Vukić, Kranjec, 2022). Drugi element odnosi se na usmjeravanje edukacije stručnjaka i na aspekt lokalne zajednice te važnost „vraćanja znanja“ zajednici, čime se otvara mogućnost dijaloga o konkretnim potrebama, problemima i potencijalima koji mogu omogućiti održivi razvoj po mjeri lokalne zajednice, razvoj koji joj omogućuje samodovoljnost u najvećoj mogućoj mjeri i stvaranje mehanizama otpornosti aktiviranjem lokalnih resursa, prema lokalnim potrebama i znanjima (bez univerzalnih ili stranih primjera dobre prakse, već temeljeno na analizi specifičnih potreba svake pojedine zajednice ili grupe).

Ukratko, potrebna je zajednička organizacija znanja znanstvene i lokalne zajednice (prema njezinim potrebama), edukacija u i o lokalnoj zajednici, njezino osnaživanje (prema specifičnim potrebama) i stvarna primjena i stalni razvoj participativnih alata za uključivanje lokalnih zajednica u donošenje odluka o vlastitom razvoju. Kao što je rečeno i na početku rada, u kontekstu suvremenih intenzivnih prostornih i društvenih transformacija, a sa svrhom očuvanja kvalitete života zajednice, autentičnosti, baštine, kulturnog i prirodnog krajolika, održivost nije „tema od znanstvenog interesa“ nego vitalna i egzistencijalna tema za opstojnost hrvatskih otočnih i drugih specifičnih zajednica. Stoga danas (jučer) zahtijeva izravno djelovanje znanosti u lokalnom kontekstu - s pogledom u budućnost!

Literatura i izvori:

- Čaldarović, O. (2009). „Sociologija vremena – pregled osnovnih ideja i koncepta“. *Socijalna ekologija*, Vol. 18, No. 3-4, 2009, str. 215-235.
- Klempić Bogadi, S., Vukić, J. i Čaldarović, O. (2018). *Život u povijesnoj jezgri Dubrovnika – sociološko-demografska studija*. Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika.
- Lajić, I. (1992). *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije*. Zagreb: Consilium. Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Lajić, I. (2006). *Kvarnerski otoci. Demografski razvoj i povijesne mijene*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Plan upravljanja svjetskim dobrom UNESCO-a „Starim gradom Dubrovnikom“ (2021.-2026.) <https://zod.hr/plan-upravljanja/> (pristup u rujnu 2023.)
- Podgorelec, S. i Klempić Bogadi, S. (2013). *Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Rogić, I. (1992). *Periferijski puls u srcu od grada. Zamke revitalizacije*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Vukić, J. (2023). *Sociološka studija u svrhu izrade Sveobuhvatnih izmjena i dopuna Prostornog plana uređenja i Generalnog urbanističkog plana Grada Dubrovnika (2022./2023.)*. Zagreb, Dubrovnik: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Grad Dubrovnik.
- Vukić, J. i Klempić Bogadi, S. (2023). "Cultural heritage and socio-spatial transformations: the example of Rab" U: Jurčević, Katica; Kaliterna Lipovčan, Ljiljana; Medić, Rino et al. (ur.) (2023). *Preserving, Evaluating and Developing the Mediterranean*. Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar VERN' University Scientific Council for Anthropological Research, Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU), 2023, str. 161-168.
- Vukić, J. i Kranjec, I. (2022). "Participative Models of the Valorization of Cultural Heritage. Example of the Island of Rab (Croatia)". *Hortus artium medievalium*, 28 (2022), str. 305-315.
- Vukić, J. (2022). „Društvene vrijednosti i prostorne strukture - možemo li (stvoriti) drugačije?“ U: Bašić, Nikola; Poljanec Borić, Saša (ur.). (2022). *Turistički timeout – trenutak za novi pogled na turizam i prostor*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), 2022. str. 93-110.
- Zakon o otocima, pročišćeni tekst zakona NN 116/18, 73/20, 70/21 na snazi od 03.07.2021. (<https://www.zakon.hr/z/638/Zakon-o-otocima>) (pristup u rujnu 2023.)

Sažetak

Život na otoku postavlja specifične izazove za stanovnike i njihovu kvalitetu života. Napušteni hrvatski otoci bez svojih stanovnika (p)ostaju dio krajobraza, promijenjenog djelovanjem čovjeka i ispražnjenog od značenja kakvo im je pridano temporalnošću opstojanja društvene zajednice na tom prostoru. Bogatstvo slojeva društvene prisutnosti, tisućljetna mudrost preživljavanja u često surovim i svakako ograničenim uvjetima zasigurno pridonose važnosti njihovog očuvanja i valorizacije, kao i važnosti primjene znanstvenih znanja prikupljenih u i o zajednici na inovativan i participativan način u svrhu jačanja održivosti. Sve navedeno odnosi se na otočne, ali i na druge zajednice koje dijele značajke otočnosti i insularnosti, poput manjinskih i subkulturnih zajednica, ruralnih zajednica pa sve do urbanih povijesnih jezgri.

Osnovna teza rada jest da su zajednička organizacija znanja (znanstvene i lokane zajednice) po mjeri potreba stanovnika, edukacija i oblikovanje participativnih alata za osnaživanje i uključivanje lokalnih zajednica u donošenje odluka ključni put prema održivosti. Bez lokalne zajednice nema ni (stupova) održivosti.

Kao primjer važnosti kulturne i društvene održivosti prikazuju se identitetski i participativni aspekti socioloških istraživanja provedenih na otoku Rabu tijekom 2021. i 2022. godine te se ukazuje na rezultate drugih istraživanja vezanih uz kvalitetu života, participaciju i simboličku važnost baštine za osjećaj pripadnosti zajednici (u prostornom i simboličkom smislu). Analiziraju se rezultati istraživanja otoka Raba, povijesnih jezgri gradova Raba i Dubrovnika te se naglašava koncepte prostorne i društvene segregacije kao širih fenomena kojima se u hrvatskom znanstvenom i javnom diskursu mora pridati važnost.

U kontekstu suvremenih intenzivnih prostornih i društvenih transformacija, a sa svrhom očuvanja kvalitete života zajednice, autentičnosti, baštine, kulturnog i prirodnog krajolika, održivost nije „tema od znanstvenog interesa“ nego vitalna i egzistencijalna tema za opstojnost hrvatskih otočnih i drugih ugroženih zajednica. Stoga danas (jučer) zahtijeva izravno djelovanje znanosti u lokalnom kontekstu - s pogledom u budućnost!

Ključne riječi: hrvatski otoci, identitet, baština, održivost, participacija

ISLAND COMMUNITIES AND THEIR FUTURE – FROM SCIENCE TO SUSTAINABILITY

Summary

Life on the island poses specific challenges for the residents and their quality of life. Populated Croatian islands without their inhabitants would be (only) a part of the landscape, changed by human activity and emptied of the meaning given to them by the temporality of the existence of the social communities in that area. The wealth of layers of social presence, and the millennia-old wisdom of survival in often harsh and certainly limited conditions contribute to the importance of their preservation and valorization, as well as the importance of applying scientific knowledge gathered inside and about the communities in an innovative and participatory way for the purpose of strengthening sustainability. All the above applies to islands, but also to other communities that share the features of insularity, such as minority and subcultural communities, rural communities, and even populations of some urban historical cores.

The basic thesis of the work is that the joint organization of knowledge (scientific and local communities) according to the needs of the inhabitants, education, and the creation of participatory tools for the empowerment and involvement of local communities in decision-making are the key path towards sustainability. Without the local community, there are no pillars of sustainability.

As an example of the importance of cultural and social sustainability, the identity and participatory aspects of sociological research conducted on the island of Rab during 2021 and 2022 are presented, and the results of other research related to quality of life, participation, and the symbolic importance of heritage for the sense of belonging to the community (in spatial and in a symbolic sense). The results of research on the island of Rab, the historical cores of the cities of Rab and Dubrovnik are analyzed, and the concepts of spatial and social segregation are emphasized as broader phenomena that must be given importance in the Croatian scientific and public discourse.

In the context of contemporary intensive spatial and social transformations, and with the purpose of preserving the quality of community life, authenticity, heritage, cultural and natural landscape, sustainability is not a “topic of scientific interest” but a vital and existential topic for the survival of Croatian island and other endangered communities. Therefore, today (yesterday) requires the direct action of science in the local context - with a view to the future!

Keywords: Croatian islands, identity, heritage, sustainability, participation

